

**Васпитачи - предавања
развојна психологија - друга
година**

**Литература: Вера Смиљанић
Развојна психологија
122-128 стр.**

1532

RAZVOJ EMOCIJA (15)

Odrasli mogu da dožive veliki broj emocija. Da li je to slučaj sa sasvim malom decom? Šta je od emocija prisutno prilikom rođenja? Da li je novorođenče tužno kad plače? Koje su karakteristike ranih emocionalnih reakcija? Kako se emocije razvijaju? To su neka iz niza pitanja koja se postavljaju u dečjoj psihologiji u oblasti razvoja emocija.

Emocije novorođenčeta U drugoj deceniji ovog veka američki psiholog Džon Votson prvi je vršio eksperimentalna istraživanja i posmatranja emocionalnih reakcija deteta u prvim danima po rođenju. Kao ekstremni empirist pošao je od pretpostavke da se sve stiče učenjem, i zaključio da se već odmah po rođenju kod deteta mogu uočiti tri urođjene emocionalne reakcije. To su: strah, gnev i ljubav (ili reakcije X, Y i Z). Strah, prema njemu, izazivaju dva stimulusa - jak zvuk i izmicanje podloge na kojoj dete leži, a reakcije su: drhtanje, gubljenje daha, zatvaranje očiju i plač. Gnev nastaje kad se dete sputava u pokretima; tu su reakcije: mlatavanje nogama i rukama, zadržavanje daha, plač i vrištanje. Emociju ljubavi izazivaju nežno pljeskanje, toplota i milovanje erogenih zona, a reakcije su: protezanje, gukanje i širenje ruku. Votson je smatrao da se iz ove tri emocionalne reakcije uočene pri rođenju, razvijaju sve ostale. Ta njegova shvatanja predstavljaju, u stvari, najraniju, biheviorističku teoriju o emocijama novorođenčeta.

Psihoanalitička škola, na čelu sa bečkim psihijatom Sigmundom Frojdom stvorila je dvadesetih i tridesetih godina ovog veka svoje učenje o emocijama novorođenčeta. Ova teorija ne počiva na eksperimentima. Prema njoj, dete odmah posle rođenja doživljava duboka osećanja. Neki psihoanalitičari, kao Suzana Ajzeks na primer, smatraju da već na tom, nultom uzrastu postoje htenja, želje, strah, gnev, ljubav i mržnja, ali te njihove tvrdnje nisu dokazane.

Otprilike u isto vreme (1927. 1928.), američki psiholog Šerman (Sherman) zasnovao je (nakon mnogih eksperimenata) novu genetičku teoriju emocija. Ključna teza tog učenja jeste da dete prilikom rođenja nema emocije odrasloga čoveka. Emocionalne reakcije tada još nisu izdiferencirane, i razlikuju se jedino po tome što su neke od njih pozitivne, a druge negativne. Zanimljive su Šermanove studije o emocijama novorođenčeta na osnovu kojih je ovaj psiholog stvorio svoju teoriju, a koje otkrivaju upravo neizdiferenciranost tih prvih emocionalnih reakcija. U jednoj studiji,

Šerman je kamerom snimio dva deteta četvrtog i sedmog dana po ro-
djenju. Kao stimuluse za izazivanje emocionalnih reakcija upotrebio
je glad (odlaganjem hranjenja), izmicanje podloge, sputavanje pok-
reta i ubod iglom. Te filmove prikazao je zatim odraslima (dadilja-
ma, psiholozima i medicinarima), ali je predhodno iz trake isekao
sekvence sa situacijama koje pokazuju šta je dečje reakcije izaz-
valo. Posmatrači nisu bili u stanju da pogode koji su stimulusi i-
zazvali koju reakciju, niti su se međusobno slagali u tome koja je
emocija posredi. Da dopuni ovaj eksperiment, Šerman je, na isti na-
čin, stimulusao decu iza zavese, a posmatrači su imali da imenuju
emociju posmatrajući dete neposredno, ne na bioskopskom platnu; ni
pod takvim okolnostima, oni nisu mogli da identifikuju emocije no-
vorodjenčadi.

U jednoj drugoj studiji, isti psiholog je pokušao da
utvrdi da li je detinji plač izdiferenciran, i da li se na osnovu
plača može odrediti koja ga je emocija izazvala. Postoji tvrdnja
(eksperimentalno još ne proverena) da iskusna majka po plaču svog
deteta može zaključiti šta je toj reakciji uzrok; glad, bol ili ne-
ka druga neudobnost. Šerman je stimulusao novorodjenčad iza zavese,
a posmatrači su imali zadatak da prema plaču ocene o kojoj se emo-
ciji radi. Kao i u ranijem eksperimentu, među ovima je bilo veli-
kog neslaganja. Navedeni eksperimenti pokazuju da se u svim sluča-
jevima javlja aktivnost celog tela. Reakcije su neizdiferencirane,
i posmatrači nisu u stanju da prepoznaju emociju, a punu meru sag-
lasnosti postižu, odnosno tačnu ocenu daju tek onda kad vide čitavu
situaciju u kojoj se emocija doživljava. Posmatrači, dakle, ocenju-
ju emocije više prema stimulusu, nego prema diferenciranom ponaša-
nju.

U kritici Votsonove teorije mnogi istraživači se sla-
žu u tome da stimulusi koje je Votson upotrebio (izmicanje podloge,
jak zvuk, sputavanje pokreta) nisu izazvali određene i postojeane
reakcije kod sve dece. No, to još ne mora značiti da nema urodjenih
emocija, već samo da reakcije po rođenju nisu jasno izdiferencira-
ne. Poznato je, uostalom, da ni kod odraslih nije lako identifikova-
vati emocije samo na osnovu spoljašnjeg ponašanja, bez uvida u čit-
tavu situaciju koja ih je izazvala.

Votsonova tvrdjenja, međjutim, pate od antropomorfiz-
ma; tumačeći reakcije novorodjenčeta, taj psiholog im je pripisivao
sadržinu sličnih reakcija kod odraslih.

Šermanovu genetičku teoriju emocija razradila je i do-
punila kanadski psiholog Katarina Bridžes (K. Bridges, 1931.-1932.).
Dok je Šerman govorio o izvesnoj izdiferenciranosti emocionalnih re-
akcija na pozitivne i negativne, ona je iznela tvrdnju da su reakci-
je kod novorodjenčeta potpuno neizdiferencirane. U prvim danima po
rođenju postoji samo jedno opšte neizdiferencirano stanje koje K.
Bridžes naziva usbudjenjem (excitement), a koje nastaje kao reakci-
ja na spoljašnje i unutrašnje stimuluse. Za ovu neizdiferenciranu
emocionalnu reakciju može se reći da predstavlja u isti mah i pri-
jatno i neprijatno stanje. Prema mišljenju ovog psihologa teško je

ispraniti da li je novorođenče preplašeno, ljuto ili čak i prijatno uzbudjeno.

Obična posmatranja i obična snimanja reakcija novorođenčeta učinila su se američkim psiholozima Klarku, Landisu, Hantu i Hantu (Clarke, Landis, Hunt & Hunt) nedovoljnim za jednu film primenili ubrzano filmsko snimanje koje omogućuje bolji uvid u redosled pokreta. U ovoj studiji, snimali su dečje reakcije brzinom od 64 kvadrata ili slike u sekundi (što je u efektu na bioskopskom platnu, četiri puta sporije od normalne brzine, od 16 kvadrata). Da bi izazvali detinju reakciju, upotrebili su jak zvuk izveden pucaњem iz revolvera. Ispitivali su 60 dece na uzrastima od 9 dana do 18 meseci. Kod sasvim male dece, istraživači su otkrili Moroov refleks grljenja (umklammerungareflex) i dobili utisak da su ga raniji istraživači tumačili kao reakciju straha. Analizom filmskih snimanja oni su utvrdili da se na uzrastu od oko četiri meseca Moroov refleks počinje da gubi, a da posle njega ostaje "reakcija trzanja" ("startle pattern"), koja se konstatuje i kod odraslih kad čuju pucaњ. Ovu reakciju su istraživači opisali kao "kompleksnu, nepromenljivu, bezvoljnu urođenu refleksnu radnju, koja se može izazvati iznenadnim ili intenzivnim stimulusima ma kog modaliteta". Reakcija izgleda ovako: dete zatvara oči, savija glavu i ramena unapred, zabacuje ruke savijene u laktovima, stiska pesnica, savija noge u kolenima, ceo trup savija unapred.

U drugoj studiji vršena su snimanja mnogo većom brzinom nego u ranijoj studiji - sa 700 do 1500 kvadrata u sekundi. Analiza ovih filmova omogućila je da se vidi da i kod najmladje dece postoje i "reakcija trzanja" i Moroov refleks i da se te dve reakcije javljaju neposredno jedna za drugom, redom kojim su ovde navedene. Pošto se radilo o izvanredno brznoj sukcesiji, druga reakcija, Moroov refleks maskira "reakciju trzanja". Čak ni usporeni film od 64 kvadrata u sekundi ne može dovoljno oštro izdvojiti te dve reakcije. "Reakcija trzanja" se jasno uočava tek na uzrastu od četiri meseca, kad nestaje Moroov refleks.

Isti istraživači smatraju da je "reakcija trzanja" ne naučena, pošto se javlja i kod ljudi i kod životinja, i da se iz nje razvijaju sve emocionalne reakcije. Ona sama ne predstavlja nikakvo emocionalno stanje, nego jednu vrstu preemocionalne reakcije, i ne bi je trebalo mešati sa strahom; iz nje, naime, nastaju pored straha još i smeh, iznenadjenje, gnev i druge emocionalne reakcije.

Klark, Landis, Hant i Hant su konačno pobili Votsonovo tvrdjenje da se strah, gnev i ljubav javljaju odmah po rođenju. (Jedina reakcija koja na tom uzrastu ima značaja za emocije ostaje "reakcija trzanja"). Iako je Votsonovo učenje o emocijama novorođenčeta oboreno, zasluge tog psihologa u oblasti o kojoj je reč, nisu male. On je pre svega podstakao mnoga ispitivanja čiji su rezultati značili korak bliže pravom naučnom saznanju i ka rešenju problema emocija novorođenčeta, a zatim, učinio je dosta i na području uslovljavanja emocija.

Faktori koji utiču na razvoj emocija

Sa raščćenjem dete ispoljava sve više raznih emocionalnih reakcija. Plaši se, ljuti, voli, pokazuje ljubomoru, zavist, radost. Sem toga raste i broj stvari i situacija koje, nekada bez dejstva na dete, sada izazivaju njegove emocionalne reakcije. On, na primer, tek na nekom odredjenom uzrastu počinje da se plaši stranih lica, zmijs, mraka itd.

Kako se emocije razvijaju? Kakvu ulogu u emocionalnom razvoju igra učenje, a kakvu - sazrevanje? Kako se kod odraslih stvara veliki repertoar emocija? To bi bila druga grupa pitanja koja se postavljaju u oblasti emocija. Neki psiholozi ističu učenje kao presudan činilac u razvoju emocija, dok drugi smatraju da je odlučujuće sazrevanje.

Uloga učenja. Već je pomenuto da je Votson svojim eksperimentima pokušao da utvrdi koje se emocije rođjenjem donose na svet i da taj psiholog priznaje tri urođjene emocije: strah, gnev i ljubav. Prema njemu, složen emocionalni život odraslih nastaje kombinovanjem tih emocija i njihovim uslovljavanjem na sve veći broj stimulusa. On je do tog zaključka došao na osnovu svojih eksperimenata na deci i posmatranjem emocija kod odraslih. Često se navode eksperimenti koje su Votson i njegovi saradnici vršili na deci jednog dečjeg doma. Ovaj psiholog je 1920. godine saopštio rezultate svojih eksperimenata sa uslovljavanjem emocija koji predstavljaju pionirski poduhvat u tom području.

Iz njegovih dela poznat je (kasnije mnogo citirani) "Albertov slučaj". Domsko dete, koje je Votson sa saradnicima ispitivao i posmatrao u nizu situacija, Albert se prvobitno plašio samo jakog zvuka i gubljenja podloge. Kad mu je bilo devet meseci, u zoološkom vrtu su mu pokazivane razne životinje - zec, pas, majmun, beli miš. On se ni jedne nije plašio; štaviše, pokazivao je za njih interesovanje. Dva meseca kasnije uslovljen je da se plaši belog miša, i to na sledeći način. U laboratoriji su mu pokazivali belog miša koga bi on radoznalo gledao, ali kad bi za njim posegao rukom, kad bi ga dotakao, začuo bi se jak zvuk (proizveden udarcem gvozdene poluge o gvozdenu ploču). Albert se trgao i povukao ruku. Taj postupak je više puta ponovljen. Albert je na drugu pojavu miša uz jak zvuk plakao. Na kraju je plakao i pokazivao jasne znake straha, čim bi se miš pojavio - čak i onda kad bi jak zvuk izostao. Tako je on uslovljavanjem naučio da se plaši životinje koja prvobitno kod njega nije izazivala strah. Albert je, istovremeno, počeo da se plaši i od svega onoga što je ličilo na belog miša, ili ma čim podsećalo na njega; od zeca, od krznenog kaputa, od vate. Procesom generalizacije strah se preneo na belog miša na slične životinje i predmete.

Ovaj i drugi Votsonovi eksperimenti pokazali su kako se putem uslovnog refleksa stiču emocionalne reakcije na razne objekte i situacije. I u svakodnevnom životu ima primera da se emocije putem uslovljavanja i generalizacije vezuju za nove predmete i situ-

TC
R
O
C
T
D
2

acije. Međutim, kasnijim ispitivanjima i posmatranjem utvrđeno je da se pojava svih emocija ne može objasniti ni uslovnim refleksom, ni različitim kombinovanjem straha, gneva i ljubavi.

Uloga sazrevanja. Votsonovo shvatanje da emocije nastaju jedino uslovljavanjem, doživelo je opravdanu kritiku. Tačno je da se emocije mogu razviti takvim oblikom učenja, ali mnoga kasnija ispitivanja pokazuju da se emocije kod deteta javljaju bez učenja, kao nešto što dolazi samo od sebe sa vremenom. Činjenica da se neke emocionalne reakcije ne manifestuju u prvim mesecima života nije još i dokaz da su one naučene. Postoji mogućnost da se emocionalne reakcije kojih odmah po rođenju nema, razviju kasnije pod uticajem sazrevanja. Uloga sazrevanja u razvoju emocionalnog ponašanja može se posmatrati kroz prizmu proučavanja broja stimulusa koji izazivaju određene emocionalne reakcije, ali i sa stanovišta razvoja izražavanja emocija.

Povećanje broja stimulusa koji izazivaju emocionalne reakcije. Mnogi objekti i situacije koji u ranom detinjstvu nemaju gotovo nikakvog dejstva, kasnije izazivaju veoma snažne emocionalne reakcije. Votson je smatrao da je ta kvalitativna promena rezultat uslovljavanja. On je bio samo delimično u pravu jer pomenuti oblik učenja očigledno ne može da objasni pojavu čitavog niza emocija.

Dete, na primer, počinje da se plaši stranih lica kad napuni šest meseci. Ova činjenica je dobro poznata svim majkama. Čim se pojavi neko stran, dete udara u plač i privija se uz majku ili poznata lica. Psiholozi takvo ponašanje objašnjavaju detinjim sazrevanjem. A sazrevanje u ovom slučaju znači porast detinjih sposobnosti diskriminacije.

Britanski psiholog (Valentajn) zabeležio je u svom dnevniku da se strah od raznih objekata kod njegove dece javljao iznenada, i da očigledno nije bio naučen. U tom smislu ilustrativan je i eksperiment sa zmijom koji su izveli psiholozi Džons i Džons (Jones i Jones). Subjekti u ovom ispitivanju bili su pedesetoro predškolske dece i devedesetoro odraslih. Pošto su deca bila domska, eksperimentatori su o njima znali sve što treba, pa i to da ranije nisu videla zmiju (što znači da nije bilo mogućnosti ni za uslovljavanje ni za bilo kakvo drugo učenje).

Eksperiment su izveli ovako. U ogradicu u kojoj su se igrala deca, stavljali su dva kofera, koja su se lako mogla otvoriti; u jednom od njih bile su igračke, a u drugom - bezopasna zmija. Kad bi dete otvorilo kofer sa zmijom, ona bi otud izišla i, palcajući jezikom, stala da puzi po ogradici. Eksperimentatori saopštavaju da su se subjekti ponašali na sledeći način:

- (a) deca od 14 do 27 meseci (prosečno 20 meseci) nisu pokazivala strah od zmije;
- (b) deca od 26 do 79 meseci (prosečno 44 meseca) obraćala su veću pažnju na pokrete zmije i ustručavala su se da je dotaknu;

rdjeno
reflek-

je nast-
ačno je
kasni-
ez uče-
ca da
a živo-
se emo-
ije pod
pona-
lusa
ovišta

ine
emaju
onal-
rezul-
iti
emo-

kad
a.
ku
im
spo-

v-
e-

s
-
-
-

-
-
-

-

-

-

-

-

-

-

- (c) deca starija od četiri godine najčešće su ispolj-
avala sasvim jasno strah od zmijske;
- (d) odrasli su se takodje plašili od zmijske, i njihov
strah je bio mnogo naglašeniji nego kod dece.

Eksperimentatori su zaključili da se strah od zmijske kod
dece javio kao posledica sazrevanja (pošto je učenje bilo isključe-
no). Oni su naglasili da strah zavisi ne samo od situacije, nego i
od opšteg nivoa razvijenosti deteta. Na uzrastu od dve ili više go-
dina, dete je sposobno za tananije diskriminacije u opažanju, ovo-
ga puta u opažanju zmijske i igračkaka. Ono tad ne samo što uočava ne-
obične pokrete zmijske i njeno palcanje, nego je i u stanju da pred-
postavi da bi to za njega moglo biti opasno. Što više raste, dete
je osetljivije za sitne detalje u svojoj okolini.

★ Razvoj izražavanja emocija. Da bi se proverilo da li je
izvestan oblik ponašanja urođen, on treba da se javi i kod dece
lišene mogućnosti da uče. Na životinjama se izvode eksperimenti sa
odstranjivanjem spoljašnjih uticaja i sprečavanjem vežbanja. Iz hu-
manih razloga, deca se tako nečemu ne mogu podvrgavati. Ali, ima
dečaka i devojčica koji žive u "prirodnoj" izolaciji, jer su slepi
i gluvi od rođenja. Oni su skoro potpuno lišeni uticaja spolja, bar
u odnosu na učenje emocionalnih reakcija, koje se uče gotovo isklju-
čivo gledanjem i slušanjem. Ako se kod takve dece jave emocionalne
reakcije istovetne sa onim u normalno razvijene dece, sasvim je si-
gurno da u razvoju izražavanja emocija, odnosno emocionalnog pona-
šanja, glavnu ulogu ima sazrevanje.

Još Darvin je u svom delu "Izražavanje emocija kod čo-
veka i životinja" govorio da pri doživljavanju emocija, i oni koji
vide i slepi, imaju sličan izraz lica. Ta okolnost potkrepljuje
gledište da su emocije, i pored toga što se javljaju kasnije, re-
zultat sazrevanja. U prilog ovom shvatanju ide i Darvinov nalaz o
sličnosti emocionalnog izražavanja kod ljudi i životinja.

Pod Darvinovim uticajem, istaknuti sovjetski zoopsiho-
log Nadežda Ladigina Koc izvela je uporednu studiju razvitka svog
deteta i mladunčeta šimpanza na uzrastima od jedne i po do četiri
godine.

Godine 1935. ona je u Moskvi objavila knjigu "Majmunče
i dete". Predmet ovog ispitivanja bilo je poredjenje ne samo emo-
cija nego uopšte izraza lica. Govoreći o ispoljavanju emocija, La-
digina Koc kaže: "Iznenadan stimulus izaziva i kod Rodija (njenog
sina) i kod Džonija (mladunčeta šimpanze) skupljanje usta koja do-
bijaju oblik levka od trube. Pod uticajem tuge, i Džoni i Rodi za-
tvaraju oči, otvaraju usta". Ona ih zatim poredi kad su u dobrom
raspoloženju, kad se plaše, ljute i čude, kad izražavaju nežnost,
ljubav i naklonost, u trenucima mučnine itd. Pored sličnosti, La-
digina Koc uočava i razlike, a one se ogledaju u tome što su izra-
zi emocija kod mladunčeta šimpanze naglašeniji nego kod deteta.

Zapažanje velikog prirodnjaka o izražavanju emocija kod slepih, inspirisala su američkog psihologa Florensu Gudinaf. Ona je (1932.) proučavala emocionalno ponašanje jedne desetogodišnje devojčice, potpuno slepe i gluve od rođenja. Posmatrala ju je i snimala u toku sedam meseci. Devojčica nije mogla naučiti da govori i da se o sebi stara. Da bi planski izazvala neke emocionalne reakcije, F. Gudinaf oraspoložavala je svog subjekta slatkišima, ili ga je dovela u stanje frustracije. Ona saopštava da je, posmatrajući devojčicu u takvim situacijama zapazila emocionalne reakcije veoma slične ponašanju ljudi i životinja kako ga opisuju Darwin i Spenser. Kad bi bila zadovoljna, devojčica bi igrala - iako je igri niko nije učio. Igra i smeh su se javljali katkad spontano, a nekad pošto bi subjekt dobio slatkiše. Sputana nasilno u nekoj aktivnosti, devojčica bi ispoljavala gnev.]

Ova ispitivanja dovele su do zaključka da primarne oblike izražavanja emocija određuju faktori nasledja. Iako se kod onih koji vide i čuju pomenute reakcije u izvesnoj meri modifikuju pod uticajem socijalne sredine, ipak su mnoge reakcije kod dece koja su normalna i kod dece lišene čula vida i čula sluha u suštini veoma slične.

Nešto kasnije (1941.), američki psiholog Tompson izučavao komparativno - na uzrastima od sedam nedelja do trinaest godina - decu koja vide i onu koja su slepa od rođenja. I kod slepe i kod normalne mlađe dece primetio je slične emocionalne reakcije. On je zaključio da se izrazi lica kod slepih javljaju pod uticajem sazrevanja pošto mogućnosti da ih nauče nije bilo. Tek na starijim uzrastima Tompson je kod dece koja vide zapazio da se izrazi lica, pod dejstvom podražavanja, postepeno stilizuju. Tim svojim nalazima, ovaj psiholog je ukazao na ulogu učenja u emocionalnom ponašanju starije dece.

Iz svih pomenutih eksperimenata sledi zaključak da je izražavanje emocija samo jednim delom rezultat učenja u socijalnoj sredini.

Rasni uglovi proučavanja razvoja emocija

Dečje emocije i uticaj uzrasta na njihov razvoj mogu se ispitivati iz raznih uglova. Jedan od njih odnosio bi se na vreme nastanka pojedinih emocija; drugi na promene emocija u toku rašćenja; treći - na karakteristike dečjih emocija. Najzad emocije kao što su gnev, strah, ljubav, ljubomora, analizirati pojedinačno.

Emocije i uzrasti. Skoro svi dečji biografi saopštavaju da se sa uzrastom povećava i broj emocija koje je dete u stanju da doživi.

33 Katarina Bridžes je vršila obimna posmatranja da bi utvrdila emocionalne promene vezane za pojedine uzraste. Njeni subjekti bili su, uglavnom, deca od rođenja do pet godina. Ona ih je u nekim slučajevima izučavala longitudinalno. Na osnovu tih is-